

KÁLLÓ VÉGHELY KÉT OSTROMA* (1670 és 1672)

Tulajdonképpen a kállói vár igazán jó állapotban sohasem volt, örökösen javításra szorult még akkor is, ha nem kellett ostromot kiállania. Palánkjai cölöpfából készültek, belül a kőfalakon s a bástyafeljárókon cölöpök tartották a földet, s a vár belső épületei is favázas paticsból épültek, amint erre utal a kapitányok sok vessző iránti kérelme a vármegyéhez. A sok faanyag folyamatosan korhadt, folyamatosan kellett is pótolni. 1670-ben a nevezetes márciusi beszercebányai gyűlésen Szabolcs vármegyének a követi utasításában van egy sérelmi pont, mi elárulja, hogy a szabolcsiak szerették volna ezt a fontos véghelyet táglából megépíttetni. „Kálló vára, mivel csak fából vagy on építve — mondja az utasítás —, öfelsége kegyelmesen provideáljon felőle és rendelje arra való contributiót, mellyel hozzáfogván építéséhez, táglából építtessék meg, mivelhogy az fából épített bástyák és palánkok kevés ideig tartanak, hamar elrothadván mind fajok és sövények...”¹ Ennek a 18. pontnak jellemző a sorsa: áthúzással teljesen kitörölték, így a vár ügye nem került sem a királyi biztosok, sem a vármegyék követei elé. Más dolguk volt. Egy hónap sem telt el, a „fejetlen lábság” kirobbantotta Sárospatakon a felkelést a mai Felső-Tisza vidék, de különösen Szabolcs vármegye több évtizedes pusztulásának előhírnökét.

Kállónak, várának az 1670. évi felkelésben vitt szerepéről nem ír a szakirodalom, Pauler Gyula is csak a következőket említi: „... a kállai alkapitány, Veér Mihály pedig magyarjaival Rákóczynak meghódolt, míg a várban levő Starkemberg ezredbeli német hadnagy néhány katonájával békében Tokajra távozott (április 19.)”²

Ha azonban utána gondolunk, hogy a szatmári követek, Gyulaffy László és Serédy Benedek április 11-én Sárospatakról elindulván három nap múlva már részt vettek Szatmár vármegye csegöldi gyűlésén és hogy azon a napon vették a felkelők birtokba Ónod, Diósgyőr és Szendrő várát, akkor Kállónak későbbi, április 19-i átadása arra mutat, hogy ez nem történt harc nélkül.

Hogy a vár átadása nem simán zajlott, arról Szabolcs vármegyének egy különös és — ami ritkán fordul elő — indulatos hangvételű, egyébként rebellisellenes gravamen-jegyzéke tanúskodik. Ennek tárgya a gratuitus labor. Kállót ugyan a felkelők rövid ideig ostromolták és bírták, de a pusztulás eléggé tekintélyes lehetett. Ebben az iratban a vármegye arról panaszkodik, hogy bár az ország törvényei által előírt vármunkát teljesítették — ami általában aratás után történt —, mégis, a kállai tisztek azzal nem elégedtek meg, hanem alkalmatlan és ködös időben „az átkozott rebelligek által teljesen feldúlt és felégetett Kálló vára újjáépítésének kezdetétől katonai exekúcióval minden fizetség nélkül csapatokban hajtották a vármegyéből munkára a munkásokat és

* A felhasznált források túlnyomó része a Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltárból származik. Merőben új anyag és nagyon sokban nem támasztja alá történelemtudományunknak erre a három évre vonatkozóan kialakított felfogását. De a tények makacs dolgok.

¹ Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Nyíregyháza (a továbbiakban: SzSzMLt) IV. A. 1. fond Fasc. 88. no. 29/1670.

² Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Budapest, 1876. II. k. 19—20. o.

ott nemcsak a bástyák helyreállítására, hanem az árkok kitisztítására és szélesítésére és egyéb felesleges, a Kamara költségét terhelő munkálatokra kényszerítették. Ami miatt bizonyos dolgok, hogy egyesek az éhség, mások az épület leomlása, ismét mások a hideg miatt pusztultak el. Innen a nyomorult népek jajgatásai, nyögései és sóhajtásai, s panaszaik végtelennek tűnnek és azt vallják, jobb lett volna abban a pillanatban elpusztulniok, mint a fenti bajok közt állandóan és szálanom nélkül gyötrődniök" ... száguld még tovább nekikese-
redve a vármegyei notárius tollja.³

Ami ebből a bejegyzésből elsősorban is leszűrhető, mindenekelőtt megerősíti, hogy volt ostrom, s a várat fel is gyújtották. Az ostromot a városban lakó magyar katonák élén hihetőleg Veér Mihály vicekapitány vezette. Sennyei Ferenc kállói főkapitány, kiról az egész Wesselényi-féle mozgalom alatt egy szó sem esett, most is távol tartotta magát, a várban pedig, későbbi adatok után feltételezve, mintegy 200 német katona védekezett, kik pár nap után megadták magukat. Tokajba történt távozásuk azonban távolról sem zajlott simán. A tokaji várba szekereiket beengedték, de őket magukat nem. Ez a sors jutott osztályul a szendrői, diósgyőri németeknek is. Erre Debreceni Ferenc házába vették be magukat — talán a mai róm. kat. parókia épülete —, a felkelők „tarrackot forgatván nékik, kivették onnan őket s mind levágták”.⁴ A kállói kommandáns, ha a név utolsó előfordulásából következtetni lehet,⁵ Johann Adolf von Löben lehetett, ő valamivel később, egy év múlva, a sárospataki vár kommandánsaként a parókiát veszi el a reformátusoktól, s Buda ostrománál esik el.

Az irat egy másik vonatkozásának a tanulsága, hogy rendkívüli helyzet volt, a jobbágyok nem csak a napi fél kiló húsjárandóságukat nem kapták meg (v.ö. „az éhség miatt... pusztultak el” kitélt), de a munka benyúlt a késő őszebe. Ez viszont segít meghatározni a következő kállói kommandáns személyét. A neve és leveleinek hangvétele után ítélve francia származású Johann (Jean) de Chazournes, (szabolcsiasan Schazorn) első, október 29-én Kállóban kelt levelében magát adjutant-leutnantnak nevezte. A romos várban szerzett első benyomásairól magyarul számolt be a vármegyének. „Kegyelmes urunk öfelsége felső tisztjeinek parancsolatjából ezen Kálló véghelyben alattam levő vitézimmel kellett beszállanom tegnapi napon, mely Kálló végvárát mikor meglátogattam volna, igen sok híjával találtam lenni, úgyhogy az egyik bástyának egyik része mind elomolván, nagy pusztulásra közelgetett. Ha meg nem orvosoltatik, ... míg az hideg is el nem jön derekasabban, parancsolni ne nehezteljen, azon romlott darab helynek orvoslására succurráljon és elegendő munkást bocsátani ne difficultálja Nagyságtok, Kegyelmetek, ahhoz való vessző és fákkal együtt. A vár körül való latorkert is igen romlottul vagyon, annak restaurálására való karófákkal is succurrálja, ne nehezteljen mennén hamarébb...”⁶

Lipót császárnak és királynak fennmaradt egy mandátuma, mely kizárólag Kállóval foglalkozik. 1670. november 17-én ír Szabolcs vármegyének a vár sürgős helyreállítása ügyében, melyet azzal zár, hogy Spankow — ő maga így írta a nevét — kassai főkapitánnyal egyetértésben intézkedjenek.⁷ Úgy látszik, hogy

3 Fasc. 88. no. 31/1670.

4 *Teleki Mihály* levelezése. (A továbbiakban: *Teleki M. lev.*) (Szerk.: Gergely Samu) Budapest, 1905—1926. VI. k. 163. o.

5 Fasc. 87. no. 111/1669.

6 Fasc. 88. no. 56/1670.

7 Fasc. 88. no. 55/1670.

ezzel teljes is az összkép. Valójában azonban a részletek nem vágnak teljesen össze. A király levele már csak akkor érkezhetett, mikor a vármunka megvolt. Szó van arról is, hogy katonai exekúcióval szedték össze a jobbágyokat, ami azt jelenti, hogy Spankow, illetve a kommandáns kérte a rendkívüli gratuitus labort, de a vármegye megtagadta azt. Azért tagadhatta meg, mert a dadai járás Tokajhoz szolgáltatta a vármunkát, a maradék, részben csonka járás fele pedig Rottal szeptember 5-i döntése értelmében Ecsedhez. Lipót mandátuma tehát az intézkedésnek csak utólagos jóváhagyása volt. Viszont Zemplén ide beosztott 63 falva egyszerűen nem jött el.⁸

A Wesselényi-féle szervezkedés és a felkelés kevéssé érintette egyébként Szabolcs vármegyét. A főispánja, Barkóczy István ugyan tevőlegesen részt vett benne és hónapokig Kassán s Pozsonyban fogságban is volt, de részben a vármegye instálására is, szabadon bocsátották. Rajta kívül Kubinyi László volt még fogva, szabadulása után Erdélybe menekült, akár csak Bessenyei Mihály, Balku Pál hadházi kapitány és az említett Veér Mihály, a kállói vár vicekapitánya.

1671 márciusában, mikor gersei Pethő Zsigmond Bécsbe ment, a kállói főkapitányt bízta meg, hogy helyettesítse Kassán vicegenerálisi tisztében, de attól eltekintve Sennyey Ferenc általában többet tartózkodott a rá bízott várban. Ő irányította a vár befejezetlen helyreállításának munkáit, júniusban kérte a vármegyétől a munkásokat, mivel „csaknem dülőfélben legyen... őfelsége és az ország itt való végháza és jönnek Kassáról generális uramék is”.⁹ Szeptemberben megismételte a kérést: bár teljesítették a labor gratuitust, „muntassa meg tovább is ezen végházak épületire való szives igyekezetit (tudván Nagyságtok s Kegyelmetek mind magoknak s mind jószágoknak megmaradását innen függeni) és az már praestált manuariusoknak számát, amennyire lehet, megszorítani ne neheztelje, hogy míg az engedelmes, jó üdő tartana, addig az hátra maradt munkákban mehetnének elő”.¹⁰

Igen értékes adatokat közöl a várral kapcsolatban a főkapitánynak egy másik szeptemberi levele. Ebből kitűnik, hogy a vár kapuja előtt hid, következésképp árok is volt, másképpen szólva a várnak a városba épített kapuját és bástyáját is víz vette körül. Másrészt, ahogy a főkapitány szavai mondják: „Mihálydi szegíny emberek találtak meg, jelentvén keservesen, hogy régtől fogvást ezen végházhoz való szolgálatjoknak rendiben, úgymint hídnak való deszkáknak s ágyúk alá való hasogatott fáknak hordásaiban meg nem hagyván, az gratuitus labornak praestálására is erőltetné, azmely rajtok való dologról magam tészek bizonságot, mostani elmúlt aratásnak idején, az szükség úgy kívánván szüntelen hordattam az hídhöz való deszkákat. Az meglévén, más szükségű deszkákat is hordatnom kell vélek”.¹¹ Vagyis bizonyos szakosodás kialakulóban volt a jobbágyi vármunkával kapcsolatosan.

Egy másik szakosított munka volt a várat körülölelő Kálló patak kelet felé elmoszarasodott folyásában a nád kiirtása. Ehhez bizonyos ismeretek s szerzőszámok voltak szükségűesek, jobbágyok nem is tudták elvégezni, hanem a német katonák végezték el, fizetség ellenében. A főkapitányt nagyon kellemetlenül érintette, hogy Fekete János szolgabíró megígérte az összeg kifizetését,

⁸ Fasc. 88. no. 75/1670.

⁹ Fasc. 89. no. 27/1671.

¹⁰ Fasc. 89. no. 29/1671.

¹¹ Fasc. 89. no. 28/1671.

azonban a vármegye megtagadta, „nem lévén arra köteles”.¹² Az ügy aligha végződött kielégítően, ugyanis a vármegye és a főkapitány közt évek óta feszült volt a viszony.

Sennyey Ferenc távollétében Chazournes kommandáns is tevékenykedett. Április 29-én magyarul írt levélben kért három szekeret a következőképpen. „Mivel itt az őfelsége végvárában minden épületek régiségűtől megavultanak annyira, hogyha szorgalmas épülettel körülötte nem forgolódunk, haszonra való nem sok találtatik jó benne. Legelsőben az élés és gabonaházoknak restaurációjához kívántatik fogni s Tokajból deputáltattanak 3000 zszindely, ahhoz lécs és zszindelyszegek s ennéhány szál fenyő deszkák, Nagyságtokat és Kegyelmeteket illendő böcsülettel kérem, három szekeret Tokajig rendeltetni... amelyek elhozassák ide...”¹³

Egy másik, dátum nélküli levelében — ez már latinul van — 30 munkás ki- rendelését kéri, továbbá „minél gyorsabban 20 szekér tövist, az oldalakon épít- tett hely megerősítésére és körülvételére”.¹⁴ Ami kissé rejtélyes meghatáro- zás, de nem teljesen érthetetlen.

A tél ellenére nagy lendülettel folytak tovább a vár helyrehozatalának mun- kálatai még a következő évben is. Chazournes kommandáns, most már Haupt- mann, vagyis kapitány, 1672. január 11-én 600 palánkfát kért, „melyek alkal- masak a vár körül a földbe ásásra”, mivel a hó hiány miatt szánnal nem lehet szállítani; hozzá szekereket is kért.¹⁵ A vármegye azonban nehezen tudott lép- ést tartani a kommandáns igényeivel, márciusban Spankownál panaszkodtak, hogy hetenkint-havonkint kívánja a vármunkát.¹⁶

Magyar vicekapitányról nem történik említés. Csak egy Nagy István nevű gyaloghadnagyról tesznek említést az iratok.¹⁷

A kállói vár elnevezés helyett ezidőtájt egyre inkább a véghely, confinium kifejezést használják. Az ok eléggé nyilvánvaló, nem csak magát a várat foglalta magába, hanem azt a településrészt is — Kistrác utca, Nagyrác utca (sajnálato- san nemrég eltűnt utcanevék) —, hol a magyar katonák laktak és amelyet pa- lánk választott el a mezővárostól, melyet viszont kettős palánk övezett a la- torkerttel. Kálló jelentőségét a kortársak a változó körülmények és követelmé- nyekhez képest másként és másként határozták meg. Hogy 1671-ben Szabolcs vármegye miképpen értékelte, a sárospataki gyűlésre küldött követeknek adott utasításának egyik pontja fejtja ki legvilágosabban. „Ez a mi nemes vármegyénk- nek Kálló lévén refugiuma és szegény romlott hazánknak Váradhoz közelebb confiniuma, felette igen szükséges, hogy erősíttessék. Ily bástyája lévén hazánk- nak, honnét a pogány ellenségnek, amint eddig, mind tartalékja lenne, s mind excursiója reprimáltathatnék, efficiálják azért őkegyelmek instanciájokkal, ren- deltessék Kállóhoz egészben a gratuitus labor, restauráltassanak azokkal min- den ruinái azon confiniumnak, hogy mikor az szükség kívánja, pro securitate minden rendek oda refugiálhassanak, és lehessen menedékek...” PS.: „A csonka ágyút, mást, ahelyett kérni kell az uraktól Kálló várához, ha mikor a

12 Fasc. 89. no. 46/1671.

13 Fasc. 89. no. 110/1671.

14 Fasc. 89. no. 113/1671.

15 Fasc. 90. no. 89/1672.

16 Fasc. 90. no. 87/1672.

17 Fasc. 89. no. 113/1672.

török kijün, azzal adódnék hír környékben lakosoknak, hogy tudhatnák alkalmaztatni magokat és vigyázni.”¹⁸

Március 19-én — már a kritikus 1672. évben — bizonyos fordulat állt be Kálló, de általában Felső-Magyarország ügyében: Bagaméron, hódolt erdélyi területen elfogták Pap Izraelt, a bujdosók postását. Ha eddig a királyi Magyarországon sejtették, mi készül, Debrecent beleértve, az erdélyi széleken, most a sejtés bizonyosság lett. Teleki Mihály megnyugvással vette, hogy Pap Izraelt Erdélybe visszatérőben fogták el, s nem találtak nála levelet, de az erdélyi nuncius sok mindent elmondott. Kassán felvett vallomását már május 2-án, Szabolcs vármegye közgyűlésén, ismertették is. Pap Izrael bevallotta Kassán, hogy leveleket vitt a magyarországi, Erdélybe menekült rebellesektől, Petróczy Istvántól, Veér Mihálytól, Szuhay Mátyástól, Bornemissza Mihálytól, Ispán Ferencről, Bay Mihálytól, magától a kiszemelt fővezértől, Teleky Mihály kővári kapitánytól Debrecenbe az ottani rebelleseknek; lelkesítette, biztatta őket: Szepessy nemsokára megjön a jó hírrel a Portáról s akkor rögtön kiindulnak; beszélt Zákányi Istvánról, aki a török részekben kóborló katonákat és Hegyalja népét szervezte; hogy sokan azt hiszik, Zákány István Pethő Zsigmond vicegenerális embere és gyanuba is fogták; Szócs János Debrecenben tisztet is állított és a zászlók is készek; Szuhay váratlanul akar támadni s állandóan sürgeti az indulást; a kollégium diákjai készek, hogy a németek ellen fegyvert fogjanak; Monaky István azt üzenté, ha átmennek a Tiszán, Abaújban többszáz ember várja őket; Hernádnémetiből egy bizonyos Korda István többször járt a menekülteknél Debrecenben, ígérte, hozzájuk áll; s mindez Apafi Mihály fejedelem segítségével és támogatásával.¹⁹

A később történtek ismeretében az tűnhet fel, hogy nincs szó arról, amitől Teleky legjobban félt, Pap Izrael nem árult el semmit egyes szabolcsi hajdúvárosok egyetértéséről és a várak magyar katonaságával való kapcsolatukról.

A kassai főkapitány azonban meg tudta tenni a kellő előkészületeket. Sőt a 13 vármegye konzultációján a vármegyék május 2-án Spankow javaslatára határozatot is hoztak, hogy „bár a különböző szükségletek, szokatlan munkák és adók miatt majdnem túrheterlenül meg vagyunk terhelve és dolgainknak, képességeinknek inségét és kimerültségét napról-napra érezzük, Spankow Paris generális úr előterjesztett javaslatából megértve, hogy a különböző ellenséges hírekre tekintve ellenséges támadás történhet, ... megígérjük, hogy készek vagyunk inszurgálni és ezer hazai lovast állítani”. A legkevesebb katonát a kis Torna vármegye állította, 9 lovast, utána már 15 lovassal Szabolcs következett, még a kis Ugocsa is 20-at ajánlott fel. Legtöbb katonát Zemplén és Bereg adta, 230-at, illetve 170-et, de mindkettő nagy részét Báthory Zsófia állította. Ung vármegye Ungvár várából Eszterhás Mária — az egykori nádor lánya, Homonnai György kassai főkapitány özvegye — népével 120-at ajánlott fel és városaival együtt még két vármegye, Sáros és Szepes lovasai tettek ki jelentékenyebb tételt 113 és 100 fővel. Főkapitányuk Barkóczy István, Szabolcs vármegye főispánja, királyi tanácsos és kamarás lett, helyettese Barakonyi Ferenc. A 13 vármegyének feltételei is voltak: a repartitio, vagyis a várak helyőrségének ellátására kivetett élelem elengedése, a rendkívüli terhek megszüntetése,

18 Fasc. 89. no. 122/1671.

19 Fasc. 90. no. 70/1672., adnexum

mert a katonaság számára rendelt fuvarozást, „a lehetetlen vekturázást nem tudjuk elviselni”.²⁰

Ez a hadjárat valójában nem is Szuhayék támadásával kezdődött. Ugyanis Teleky Mihály kővári kapitány erős rosszállására Wesselényi Pál június első napjaiban Hadadról betört Szatmárba és Karassórol, szinte a vár alól, elhajtott egy ménest.²¹ Az esetnek kettős kihatása lett. Egyrészt a kállói katonák „száz és 32 szegény erdélyi embernek ökreit hajtották el Debrecen mellől”, másrészt a vármegyék lovasaival, miután Spankow augusztus 3-án Rakamazra táborba szállást rendelt el²², a hónap végén, a támadást megelőzendő Barkóczy István Szatmár, Spankow Tarpa felé tartott. Rákóczy 400 puskása pedig Ecsed alatt 2—3 mérföldre vigyázta a végeket.²³ A támadó sereg ugyanis Hadadon gyülekezett.

A támadás nem arról jött, ahonnan várták, hanem Várad felől. A Szuhay Mátyás, Kende Gábor és Szepessy Pál által vezetett sereg csak előhadnak tekintette magát, mintegy 800 lovas lehetett, abban a reményben, hogy a Teleky Mihály által vezetett erdélyi had lesz a főszereg. Csatlakozásra szólító leveleikben — bizonyos név nélkül említett — nagyságos urakra hivatkozva a haza és a vallás szabadságával indokolták felkelésüket, de nagyon rossz ajánlólevél volt az új váradi pasa, Huszain kísérete, aki ezidőben csak a fejedelemségben 180 falu adójára tartott igényt és fél Szabolcsot is adóztatta.

Első nap, augusztus 29-én a sereg Létáig jutott el, ez még a fejedelemséghez tartozott, de a váradi török is magáénak tartotta. A következő állomás Vámospércs volt, már Szabolcs vármegyében, egészen kis távolságra. Az eddigi szakirodalom többségével szemben a bújdosó sereg útja nem volt diadalút. A vámospércsi hajdúkat azzal kellett csatlakozásra bírni, hogy felgyújtották a mezővárost. Debrecen mellőzve, hová pedig ezidőben Szabolcsból nagyon sok jobbágy futott, augusztus 31-én Böszörményben szállt meg a sereg. Közben Hadházon Pap János hajdúfőkapitány ellenállt. Elfogták, s a hadjárat végéig a szerencsi várban tartották fogságban.²⁴ A hadházi ménest pedig elhajtották a Várad alatt, Szőlösön adták el. Szeptember 1-jén különösen Rákóczy Erzsébet nem kis kárára, Újfehértón táboroztak.

Miután több-kevesebb erőszakkal felszedték a hajdúvárosi lovas és gyalog seregeket, szeptember 3-án érkezett a had Kálló alá. Még előző nap Újfehértóról felszólították Sennyey Ferenc főkapitányt a vár átadására, aki, ha hinni lehet Szuhay levelének és egyáltalán Kállóban volt, megszökött. Egy másik levelet a mezőváros lakosainak írtak, itt laktak a magyar katonák is; ők másnap némi tárgyalás után és bizonyos feltételekkel beengedték őket a városba. A harmadik levél címzettje, a várban levő német katonaság azonban nem is válaszolt a levélre. Szuhay tehát nem jutott be a várba, melynek mintegy 15 évvel azelőtt, II. Rákóczy György végnapjaiban, Bakos Gábor után, főkapitánya volt. Hogy Kálló mezővárosa se fogadta örömmel, azt a tárgyalások mutatják.

Kállóban a nyár eleje óta, akárcsak Ecsed, Kisvárdá és Ibrány váraiban, a Strassoldo-ezred egy-egy egysége volt elhelyezve.²⁵ Az eltávozott La Borde-

20 Fasc. 90. no. 70/1672.

21 *Teleki M. lev.*, V. k., 215. és 225. o.

22 Fasc. 90. no. 57/1672.

23 *Teleki M. lev.*, VI. k., 259. o.

24 Fasc. 92. no. 14/1674.

25 Fasc. 90. no. 85/1672.

ezred katonái Patakra, Tokajra, Ónodra, Szendrőbe kerültek. Július 5-én az ecsedi kommandáns, Georg von Wallis sürgette Kálló számára a vármunkát.²⁶ És dokumentálhatóan augusztus 3-án Peter Wolf supremus excubiarum prae-fectus, azaz őrnagy állt a kállói vár élén a kommandánsi poszton. Az említett keltezéssel írt levelében, hivatkozva Spankow levelére, mely szerint „a kállai várat minden lehetőség szerint építse”, a még mindig romos helyeken akart javításokat végezni s ehhez kért a vármegyétől palánkfát és vesszőt.²⁷ Nem egészen két hét múlva megismételte a kérését, s megemlítette azt is, hogy „a rebellisek támogatóikkal közelednek”.²⁸ Ezek alapján feltételezhető, hogy ő védte a várat.

Szuhayék még az éj leple alatt megkíséreltek egy ostromot, Peter Wolf németjei azonban véres fejjel s nem kis veszteséggel verték vissza őket. A sikertelen ostrom után a sereg Nyíregyházára vonult, s a helység nyugati szélén, a Strázsadomb alatt, a régi Kettős tó partján ütött tábort, ahonnan a löki, eszlári és rakamazi utat szemmel tarthatta, de a vár körülzárására Kállón hagyta Nagy Andrást, a vár átállt vicekapitányát annyi katonával, „ki az várban szorult német ellen elég lehessen”.²⁹ Suhay a nyíregyházi táborból Teleky Mihálynak szeptember 5-én írt levelében nem vallotta be a kállói kudarcot, csak annyit mondott, hogy „Kálló várát nagy veszedelem nélkül ostrom által meg nem vehettük” és gyors távozásukat azzal magyarázta, hogy „olyat értettük, hogy Spankow Kálló megsegítésére már útban van”.³⁰ Spankow valóban erősítésért ment s várta őket Tokaj táján. A bujdosó sereg ezért Polgárnak ment s nyilván ellenkezés miatt felgyújtotta, majd Szerencsen ütött tábort. Farkas Fábián volt putnoki kapitány, Spankow visszavonulása után, innen indult Tokaj ostromára kevés emberével. Ezért Suhay, Kende, Szepessy „az Bodrog három kicsi faluját, az Tiszaháton fel Timártól elkezdvén Bercelig, az Tiszaháton alá Dobig és a Takta közit ide az tokaji obsidióra hagyták és rendelték, kemény pecsétés pátens levelet adván ki felőlök”.³¹ Serédy Benedek pedig azután Regéc ostroma miatt vált le. A támadó had alig gyűlt össze, már szét is forgácsolódott.

Szabolcs vármegye a támadással nehéz helyzetbe került. Mi sem áll távolabb a valóságtól, mint az az állítás, hogy lelkesen csatlakozott volna a felkeléshez! Mialatt a Suhay—Kende—Szepessy vezette hadsereg a szerencsi táborban gyűjtötte össze a borsodiakat s a várak magyar katonáit, Szabolcs vármegye egyik szolgabírája, Lasztóczy István, Leleszre ment és szeptember 8-án a konvent előtt a vármegye nevében és részéről ünnepélyes protestációt és manifesztációt fektettek írásba, „miszerint ezekben az újonnan múlt napokban néhány bújdosó számosabb magyar azaz erdélyi katonáktól és török seregektől kísérvén Erdélyből kitérvén a hozzájuk csatlakozó hajdúkkal urunk ő császári és királyi felsége azaz a mi legkegyelmesebb urunk, valamint a Magyar Királyságunk, következképpen Szabolcs vármegye ellen felkelni és ellenségesen fegyvert fogni és a kállói erősséget azaz őrséget ostrommal körülvenni nem iszonyodtak, mely esetben az említett protestálók, magukat a segítségtől megfosztva tapasztalták, mégis hűségüket, mint addig, ezután is szilárdan meg akar-

26 Fasc. 90. no. 92/1672.

27 Fasc. 90. no. 90/1672.

28 Fasc. 90. no. 88/1672.

29 *Teleki M. lev.*, VI. k., 285. o.

30 Uo. 385. o.

31 Fasc. 90. no. 53/1672.

ják őrizni, vallják. Közben... felő, hogy közülük néhány a veszedelemtől való menekülés igyekezetében a félelemtől hajtva hűségükben meginognak, mások pedig a külső erőszaktól késztetve... átpártolnak, ne legyen ez nekik később ártalmukra.³²

Szeptember 18-án Teleki Mihály Sárközről írta Szabolcs vármegyének: „... minden késelem nélkül, ... minden hadi apparátusával mellém jöni ne mulassza”.³³ Kállónál kellett volna találkoznia a vármegyei felkeléssel, csak-hogy mire a levél megérkezett, a menekülő Teleki Batizvásvárinál a fél csizmáját már ott hagyta a Sár patak iszapjában.

Szeptember 29-én — hogy némileg előlegezzünk — Szuhay levélben kérte Telekit: a „keménykedő vármegyék” közt „Szabolcsra onnan is parancsoljon reá Kegyelmetek, hogy Kállónál egész vármegyeül legyen táborban”.³⁴ Szuhay egy másik levele szerint Szabolcs még október 4-én is habozott.³⁵ Majd csak október 21-én rendelte el Szabolcs Bátorba az inszurrekciót, öt nappal Győrke előtt, de nem ismert, mely időpontra.³⁶

A Szerencs alatti táborban, feltehetően azon a harangodi mezőn, mely a század első felében több alkalommal is táborhelyül szolgált az erdélyi hadaknak, Szuhay—Kende—Szepessy hadserege hosszabban időzött. Eltekintve a Borsodból várható létszámnövekedéstől — Szepessy Pál egykor borsodi alispán volt — komoly szempont volt az is, hogy be kellett várni azokat a csoportokat is, kik a fejedelemség területére hajtották eladásra a rablott méneseket, nyájakat, csordákat. A vezéreknek ugyanis pénzük alig volt s éppen ezidőben Báthory Zsófia is toborzott katonákat, s előfordult, hogy a rebellis seregből többen átáltak a nagyobb fizetésért.³⁷

A kuruc sereg, ahogy négy év múlva ez a nevezet itt először előfordul, Szabolcsban egy hét alatt is alapos munkát végzett, útvonalukon s Nagykállóról kirajzva nagy területen szinte kitararitották az állatállományt. Nemcsak a hadházi ménest hajtották el Várad mellé, Szőlősrre, eladni, hanem Téglásról is elrabolták az egész jószágállományt; ezt Debrecenben s Biharban adták el. „Azonkívül 11 emberkárrel is vadnak miattok — mondták a vallomástevők —, kik őmiattok vesztek el”. Téglásnál kiemelve említi egy későbbi okirat a következő esetet is: „Néhány helynek lakosai, ahol nincs vízimalom, kiknek csak szárazmalmuk van, megfosztva állataiktól, ökrök módjára magokat fogva be az őrlésre, az állati, nehéz munkába (ahogy Téglás faluban Szabolcs vármegyében megtörtént) megszakadtak és meghaltak”. Az újvárosiak tanúsága szerint „sok számtalan lovakat, ökröket, teheneket hajtottak el és disznókat öfelsége birodalmából az török földére”. Újfehértón „az sok abrakoláson és gazdálkodáson kívül azoktól az Erdélyből kijött, törökökkel és rebellis hadakkal együtt valóktól vallottak marhájokban és egyéb jószágokban 544 forint érő károkat, melyeket azon rebelliések, törökökkel és az váradi Huszain agával együtt cselekedtek. Nagyobb része csak prédált, kiket mind Debrecenre és hajtották.”

Nyíregyháza nem szerepel abban a gravámen-jegyzékben, melyből az előző adatok származnak,³⁸ az 1764 évi kassai konzultáció viszont Nyíregyházát

32 Fasc. 90. no. 11/1672.

33 Fasc. 90. no. 52/1672.

34 *Teleki M. lev.*, VI. k., 331. o.

35 Uo. 345. o.

36 Fasc. 90. no. 73/1672.

37 *Teleki M. lev.*, VI. k., 331. o.

38 Fasc. 91. no. 30/1673.

Orossal s több más faluval azon helyek közt említi, melyek között „néhány egészen, egyesek pedig nagyobb részükben elnéptelenedett, állataiktól megfosztva, ... szokott vetésüknek alig tizede van meg a határukban”. Tekintve az évszámot, ez az adat alighanem úgy értelmezendő, hogy vissza kell vetíteni a hadjárat idejébe. Egy-két év múlva ugyanis az említett falvak már ismét népes helységek, Nyíregyháza és Oros is.

Nehezebb megfogni a Kállóról és Nyíregyházáról kirajzó fosztogatásokat: az írás adatai ömlesztve, összesítve vannak, alig-alig lehet szétválasztani az egyes fosztogatási hullámokat, ugyanis a hadjárat két felvonulásán kívül Szuhay még decemberben, karácsonyra, újra betört Észak-Szabolcsba, majd a következő év virágvasárnapján is megérte a vármegye egy fosztogató csapat betörését. Egy Disznós Mihály nevű „felkatoná” minden valószínűség szerint az első támadás alkalmából rabolta meg Baktát, Lórántházát. Erről a következőket mondja az okiratunk: „Alsó magyar hadak, az Szuhay Mátyás hadában valók, töttenek kárt lovak elvitelében s marhák elhajtásával és egyéb jóknak elprédálásiban in summa 900 forint erő kárt, melyeknek az derekas kártételében közülük volt legfőbb Disznós Mihály, az nyíregyházi fel és Vass Márton névő katoná, kik az Szuhay Mátyás levelével jártak és jöttek falujokra és tötték s tétették az kárt, azonkívül az baktai földesuraknak, az Barkóczy uraknak ömagyságoknak gabonabéli kárt, vermes és asztagbélit, búzát, gabonát, zabot ... 600 és 58 magyar forint erő kárt”. Vass Marci nevét megjegyezték a szomszédos Vaján és Madán is. „Vaján Vay Ábrahám uramnak ökegyelmének marháiból, barmaiból, hintájából, méheiből és külső és belső javaiból udvarházaiban töttenek csak legalább is ezer magyar forint erő kárt, azmely kártételért magához Szuhay Mátyáshoz menvén, semmit sem tött róla”. Úgy tűnik, a várkastély nemrég épített bástyái sem lendítettek sokat az épület védelmezésén, a kár nagysága erre mutat. Madán Vass Marci 43 marhát hajtott el, de „tíz híján száz magyar forintokat fizettenek falujól” neki, így visszakapták a jószágait. Biztosra vehetjük, hogy a 90 forint a „főkatonai” tarsolyban ott is maradt.

Szeptember 19-én a bújdosó vezéreknek a Kassa melletti Széplak alatti táborból írt leveléből megtudjuk, hogy Kállóban továbbra is Nagy András vitte az ügyeket, illetve végezte a német őrség sakkban tartását, de úgy, hogy ugyanakkor a kóborló latrok toborzására, illetve megzabolázására is parancsot kapott: „vagy rendben zászlók alá menni az haza szolgálatjára kinszerítettessenek, vagy felverettetvén disszipáltassanak és érdemes büntetésre fogságra adassanak”.³⁹

Pár nappal későbbi időpontból (szeptember 23.) származik Nagy Andrásnak egy levele, mely helyzetére rávilágít. A vármegyéhez írt levélben „porták után vetett puskásokat” kér, hogy „az itt való várban utolsó veszedelmére beszorult német ellenségre rajta menvén belőle ostrommal kitetessen”⁴⁰ — írta mint „Kálló confinium substitutus capitaneus”-a. Túlságosan is derűlátónak bizonyult, s Szuhayék sem voltak vele megelégedve. Kende Gábor a buzinkai táborban kelt, Teleki Mihályhoz küldött egyik levelében pár nappal később már azt javasolta, hogy „Veér Mihályt Kállóban béküldené”.⁴¹ Csakhogy időközben, már szeptember 20-án, a Teleki-vezette erdélyi fősereg Batizvasvári és Egri között csúfos vereséget szenvedett s tovább nem is jutott. Viszont Szuhayék Te-

39 Fasc. 90. no. 54/1672.

40 Fasc. 90. no. 60/1672.

41 Teleki M. lev., VI. k., 336. o.

leki Mihálynak írt levelükben — október 4-én — egy ismét sikertelen ostromot említenek: „Az kállói mostani rosszul tanált ostrommal majd ez a föld is desperál.”⁴²

Viszont a 18 éves Wesselényi Pál vezetése alatt, pár hét múlva összeszedve Teleki szétzilált csapatait, egy újabb erdélyi sereg indult el, kiket a szabolcsi iratok a somlyai kapitány, Serédy Benedek után sokszor egyszerűen csak somlyaiaknak neveztek. Kálló várának németjei csak 40 napos körülzárás és ostrom után adták meg magukat Wesselényi Pálnak, érkezése másnapján, október 12-én. Lónyay Anna fia Veér Mihályt állította a vár élére. „Vér Mihály uramat peniglen ezen darab földnek vigyázására itt hagyjuk”,⁴³ — írta Wesselényi Pál Teleki Mihálynak, mintegy jóváhagyását kérve. A választás nagyon meglepő nem lehetett. Veér Mihály azelőtt is Kálló vicekapitánya volt, és mivel csatlakozott a két év előtti felkeléshez, ami miatt per is indult ellene, szabadulása után Erdélybe menekült. Mindezekon kívül, Teleki Mihály sógora lévén, minthogy ekkor Wesselényi Pálnak még Teleki lánya volt a mátkája, a rokonsághoz számítódott.

Kálló várának új kapitánya már másnap beszámolt sógorának a helyzetéről: „... tegnap Kállót feladták. Volt benne nimet több kétszáznál, jó fegyveres. Kurva is volt negyven vagy ötvenig való, melyeket most Várda felé kisírnek az urak, és seregek akarván tentálni Várdát is. ... az ostromon veszett másfél száz (ti. katoná) ... igazán engem nagy gondra hagyának, nem lévén semmi had vélem, sem itt benn Kállóban, se mezőn, s mégis azt parancsolják, az egész Tiszán innét való földet őrizzem ... Szégyenlem, hogy egy katonának formásabb lovai vannak. Kérem Édes Uram, akár Csendest, akár Büszkét, bárcsak fekete csikót...”⁴⁴

Szabolcs vármegye Besseney Mihályt rendelte Kállóban Veér Mihály mellé.⁴⁵ A szűkszavú megjegyzés többet mond. Veér Mihálynak egy október 16-i levele viszont elárulja, hogy Ibrányban a várat védő németek eddig kitartottak. A vár megadása után az átpártolt németeket Besseney Mihály vitte át Kállóba, hihetőleg még azon a napon⁴⁶ ők majd Apafi testőrségébe lépnek. Besseney Mihály két év előtt a felkelőkhöz tartozott, majd Erdélybe menekült. Most visszatért, hogy aztán végleg Erdélybe távozzon szép Anna lányával, ki később Veér György somlyói kapitány felesége lett.

Mikor Wesselényi Pál Forgách Miklóssal, Ispán Ferencsel és Serédy Benedekkel, a Pozsonyban felmentett somlyai kapitány kíséretében elindult Kállóból Kisvárda felé — és Gyulaffy László Szatmár ellen —, a rebellekre jellemző túl merész terv lebegett szemek előtt: Munkács vára, melyet Báthory Zsófia védett. Nyírtasson Várda várának körülzárásakor elidőztek egy keveset Serédy Benedek udvarházában, mely később Krucsay Jánosé lett, s erősen átalakítva ma is áll. Október 16-án Wesselényi Pál Szabolcsbákáról írt Teleki Mihálynak. Értesítette, hogy Balku Pál elfoglalta Ungvárt — Esterházy Mária várát —, továbbá, hogy Baksa István, az egyik Pethő s Barkóczy Ferenc is mellettük vannak, míg a várdai várat Melith Zsigmond tartja.⁴⁷ A levélben sze-

42 Uo. 345. o.

43 *Teleki M. lev.*, VI. k., 353. o.

44 Uo. 355. o.

45 Uo. 355. o.

46 Uo. 373. o.

47 Uo. 371. o.

replő neveket olvasva a pozsonyi törvényszék pereiben szereplő nevek térnek vissza, ami pedig a várat védő Melith Zsigmondot illeti, előző évben ő is állt a pozsonyi iudicium delegatum előtt, s felmentették az összeesküvés vádja alól, mint Serédy Benedeket. Katolikus és békésebb természetű volt őseinél, kik között nagyapjától felmenően három szatmári főkapitány is volt. Kezében ismét egyesült a család hatalmas vagyona, de nem tudta megtartani. (A kisvárdai vár másik három részbirtokosa a már említett Esterházy Mária, Nyáry Krisztina és Miklós nádor lánya, homonnai Drugeth György kassai főkapitány özvegye, továbbá felesége, a szabolcsi főispán, Melith Péter lánya; Melith Mária révén ifjabb Zichy István, végül pedig távoli ágon Nyáry Zsigmond özvegye, idősebb Melith Mária.)

Mint Kállónál is történt, egy hátrahagyott kis csapat itt is körülzárta a várat s „az urak a sereggel vonultak tovább”. Szentmárton vára, úgy látszik, ellenállás nélkül megadta magát. Őrség aligha volt benne. Pár napra azután Melith Zsigmond is átadta a kisvárdai várat, a jelek szerint azzal a feltétellel, hogy megkímélik az ő jószágait, az ő részét ugyanis a bújdosók nem rabolták ki, csak egy hétig kellett volna kitartania. Spankow, Barkóczy és Esterházy Pál október 26-án verte szét Györkénél Szuhayékat, Báthory Zsófia pedig, maga is sütögetve az ágyúkat, Munkács alól kergette el Wesselényiékét.

Az előzmények után nem lehet meglepő, hogy Wesselényi Pál eme hadjáratának terheit a szabolcsi és beregi nemesség és szegénység állta, válogatás nélkül. A sok fosztogatás közül most is nehéz elkülöníteni azokat, melyeket biztosan ehhez az alkalomhoz lehet kapcsolni. Így Ófehértón „gróf Csáky István uram javait, marháit, főttos juhait, feles ökreit, szekereit, hordó túróit... vermes és asztagbéli gabonáit prédálták és vitték el... 1000 forint érot legalább. Az gabonát Balku Pál Debrecenbe szállította, a juhokat, ökröket Wesselényi Pál”. Talán felesleges megemlíteni, hogy az egykori hadházi hajdúkaptány, Balku Pál, ugyancsak az előző évben, a pozsonyi húsvét utáni idészés elől Erdélybe menekült. Mindenesetre ennek a seregnek is első gondja volt, hogy a hadi kasszát legyen miből feltöltenie. De szomorúan feltűnik ennél a Wesselényi Pál-féle hadseregnél, hogy értelmetlenül pusztítanak és, feltehetően bosszúból, kegyetlenkednek, gyilkolnak. „Elmúlt ősszel az magyar talpasok törökökkel együtt reá menvén Apátiban Szentiványi Mihály uram házára, magát nem kaphatták, hanem valamit kaphattak, úgymint lovait, ökreit, sertés marháit, búzáját, gabonáját, lencsését, borsóját, méheit, minden őszi és tavaszi veteményt, udvarházánál levő minden házi portékáit, azkit elvittek, azkit nem, összerontották, vagdalták és minden jóvaít felpredálták”. Kára 1000 forint. Megjegyzésül ide kívánkozik, Szentiványi maga is az előző év perbe fogottjai közt szerepelt.

Kenézben (ma Ókenéz) Szentmarjay Pál „feleségének minden ruháit... még az gyermekéről az ingét is levonták”. (A helytörténet ismerője elrövedez, vajon Büdy Erzsébet aranyskófiummal kivarrott ruhái is köztük voltak-e, melyekben 1603-ban a kisvárdai vásárban Tegzes Borbála pompázott, miért is Anarcsy István görbe szemmel nézett rá, s melyeket akkor raboltak, mikor orvul megölette férjével és Csomaközy Andrással Tiszakerecsenyben Bornemissza Miklóst?)

Ugyancsak Kenézen „Horváth Lászlónak sok ízben az házára reá menvén, az Erdélyből kijött hadak magyar talpasokkal és törökökkel együtt és valami jóvaít kaphatták, mind elvittek, predálták, házát elpusztították, annak utána

reá útvén az szállására ugyan Kenézben, mind magát Horváth Lászlót s mind 17 esztendőös nevendék fiát éccakának idején kötözve kivitték az falubul az mezőre és rettenetes halállal mind fiastul megölték". A holttesteket pedig, ahogy a gonosztevőket szokták, a határárokba lökték. Az itt okozott kár 1000 forint. Serédy Benedek katonái Litkén 227 forint, Tuzséron pedig 505 forint kárt okoztak.

A kenézi eset legszomorúbb tanúlsága, hogy előre vetíti a következő véres 13—14 év szörnyű kegyetlenségeit, melyeket a köztudat Cob nevével fémjelez. Nem biztos, hogy helyesen.

A Wesselényi-féle sereg értelmetlen rablásai arra is adnak bizonyos magyarázatot, miért oly szegény Szabolcs e századból származó mőtárgyakban. Az említettekén kívül a kisvárdai várban, eltekintve az uradalomban tett több, mint 15 000 ft értékű mindenféle kártól, a Zichy — egykor Szakolyi—Melith-féle — részről „párducbőröket, finum skarlát szőnyegetek, fehér ruháit mind elvitték” a rebellisek.

Értelmetlen, elvakult rombolási düh jellemzi a Bezdéden és Pálcán Barkóczy László udvarházában történeteket, amit akkor is nehéz megérteni, ha tudjuk, hogy a birtokos unokaöccse, Barkóczy István, Szabolcs vármegye főispánja, a koronás király — ahogy az akkori magyarok nevezték — egyik legjobb és legvitézebb ezredese szemben állt a rebellisekkel. „Az udvarház körül való búza és rozs vermetek felszedvén, szekerekre rakván eladták, azon kívül zabját, árpáját, tyúkját, lúdját, indiaiját, kacsáját, szarvas és sertés marháját mind elhajtották. Azonkívül az udvarházban való úri kemencéket, ajtókat összerontván, vagdaldván, az ajtók pléheit leszedvén, az törökök és az talpasok elvitték onnat, az pincérül és egyéb élészázakról az lakatot levervén, valamit kaphattak, mind elvitték, nyoszójákat, karszékeket elvagdaldván...” Az év végével Kállóval kapcsolatosan a szabolcsi iratok jó ideig mélységes hallgatásba burkolóznak, ami szinte érthetetlennek tűnik. Ha csak azt nem számítjuk, hogy mikor még ugyanebben az 1672-es évben karácsony előtt Szuhay ismét vezetett Felső-Szabolcsba egy eddig nem közölt rablóhadjáratot, Ramocsaházán Fekete János „felkatoná”, Ábrahám Istók és Pusztai János volt kállói katonák nevét jól megjegyzték.

Az első jelzés kései, a Szepesi Kamarának egy 1673. április 21-én kelt levele (megismételve május 8-án), melyben gabonát kért Kállóba.⁴⁸ Előző hasonló tartalmú februári levelében Kálló nincs említve.⁴⁹ A gabonával azonban baj volt, az előző évi támadás alkalmával Szuhayék teljesen kifosztották a vármegyét, úgyannyira, hogy május 11-én Cob (Pethő Zsigmond halála után — az első német — kassai főkapitányhelyettes) már azzal fenyegette a szolgabírákat, ha nem szedig össze az annonát, 50-ével az ő birtokukra küldi kvártélyozni a katonákat.⁵⁰

1673 szeptember végéről már komolyabb adat szól: egy Kassán kelt, feltehetően Spankowitztől származó irat. A levél azzal indul, hogy a vármegye a főkapitányhelyettes „Cob gróffal megállapodott Kálló várának újjáépítésének kapcsán, hogy a vármegye gondoskodik a palánkokhoz és más épületekhez szükséges elegendő és alkalmas fák szállításáról és hogy a palánkokat a vár körül jó formában teljesen elkészítik”... Valami nagyobb pusztulásra utal ennek

48 Fasc. 91. no. 50. és 49/1673.

49 Fasc. 91. no. 40/1673.

50 Fasc. 91. no. 52/1673.

a levélnek még az a részlete is, mely nemcsak az egész vármegyét Kállóhoz rendeli labor gratuitusra — amire az utóbbi években nem volt példa —, hanem Zemplén vármegyéből is 63 portát. (Az észki szomszéd vármegye ezidőben 303 3 8 portájával több, mint kétszer népesebb Szabolcsnál — 138 1 4 lakott porta.) Végül pedig mindezekon kívül még pénzbeli segílyt is kilátásba helyezett.⁵¹

Az 1672. évi pusztítás tehát jelentős volt. A dolog mikéntjéről, némileg pontatlanul, a Pálóczy-memoriálé is értesít. Eszerint Cob és Esterházy Pál Szuhayék üldözésének utolsó fázisaként Aranyosmeggyest, Lónyay Anna várkastélyát foglalta és rontotta el, visszatérőben „Kálló várát, ki az szaladásban az magyaroktól felégettetett és elrontatott volt, megépítettvén a föld népével nimet és magyar praesidium helyheztetett feles néppel (úgy magyarokkal is Barkóczy István mellé) melléje. Megépítettvén egynéhány hetek múlva . . . securitást ígért az hajdúknak” . . .⁵²

⁵¹ Fasc. 91. no. 7/1673.

⁵² A pálóczi Horváth család naplója, Memoriale. (Közlő: Szopori Nagy Imre) Budapest, é. n. 233. o.